

Gustaf
Strengell
STADEN
SOM KONSTVERK

ntamo

STADEN SOM KONSTVERK

Gustaf Strengell

STADEN
SOM KONSTVERK

NTAMO

Helsingfors

2 0 2 4

FAKSIMILETRYCK EFTER ORIGINALUPPLAGAN
Schildt, Helsingfors 1922.

ISBN 978-952-215-937-3

OMSLAG
Göran de Kopior

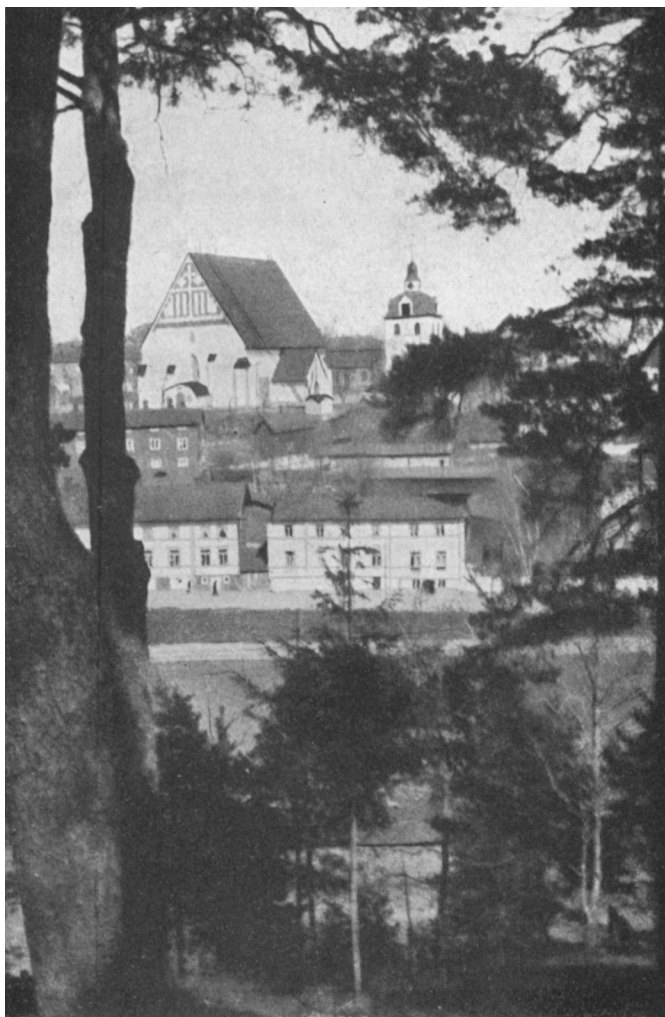
PÄRMBILD
Detalj av bilden i artikeln
Gustaf Strengell, Egnahem-studier i en engelsk trädgårdsstad.
Arkitekten 9/1910, 137–141; 140.

TILLVERKARE
BoD – Books on Demand, Norderstedt, Tyskland

NTAMO
Helsingfors 2024 (IV LINJEN 18, 00530 HFORS)
www.ntamo.net (info.ntamo@gmail.com)

E L I E L S A A R I N E N

*Munksnäs-Haga projektets geniale
upphovsman i hågkomst av an-
genämt samarbete med tillgiven-
het och beundran av författaren.*

I. DET GAMLA BORGÅ.

Foto förf.

F Ö R O R D

Det är ett djupt beklagligt faktum att någon stadsbyggnadskonst i verklig och omfattande betydelse knappast längre existerar, men ännu beklagligare är det faktum att allmänheten i gemen icke synes i högre grad beröras härav.

Att vackra och stilfulla gamla stadsdelar eller städer på det mest brutala sätt förstöras genom vanvård och uppförandet av med miljön osamgående nybyggnader, eller att nya stadsdelar och hela städer växa upp, vilka i sin osköna och oharmoniska gestaltning borde vara ägnade att driva en med normal känslighet utrustad person till förtvivlan, väcker i stort sett varken uppmärksamhet eller bekymmer. Man går till sitt arbete och återvänder från det och man sköter sina nöjen som om ingenting ovanligt stode på.

Sedan 1600 och 1700 talen, då arkitekturen i måhända högre grad än någon annan av de bildande konsterna både upplattades och uppskattades i vida kretsar, har förmågan att intressera sig för, analysera, värdesätta

och njuta av arkitektur undergått en ytterlig krympning, och den lilla smula som finnes kvar därav samlar sig kring det enskilda arkitekturverket, det enskilda huset som isolerat fenomen, medan för den arkitektoniska totalkompositionen, för staden som helhet nästan intet därav blivit över.

Det första tecknet på en nyvaknad insikt att här, liksom på alla andra områden, det hela — staden — är viktigare än delarna — de enskilda husbyggnaderna, som sammansätta den — tagna skilt för sig, framträdde mot det 19 seklets slut i Wien-arkitekten Sittes bok *Der Städte-Bau*, genom vilken uppmärksamheten åter riktades på stadsbyggandet som den utan all gensägelse betydelsefullaste arten av allt arkitektoniskt skapande. Bokens historiska värde ligger i att ha varit ett väckelserop. Mindre lyckliga blevo dess praktiska påföljder. Författarens intresse inskränkte sig helt till de medeltida städerna, och bland dessa åter var det egentligen endast de långsamt uppvuxna, av oregelbunden typ, till vilka han av sina sympatier kände sig dragen. Detta intresse tog sig å ena sidan uttryck i en okritisk beundran av de medeltida städernas oregelbundenheter och „måleriska” karaktär, medan avigsidan därav var ett förbiseende av den sedan renässansens framträdande, medvetet till en sträng regelbundenhet syftande riktning, som frambragt så glänsande lösningar, och vilken riktning, väl att märka, för vår tid erbjuder vida nyttigare lärdomar än de de oregelbundna medeltida städerna kunna ge.

Vidpass tre decennier efter det Sittes bok utkommit framträdde ett verk som bildar grundstenen till en vetenskaplig gärning av ovanligt djupt ingripande betydelse. Det lilla arbetets titel lydde: *Platz und Monument*, och däröver lästes författarnamnet: A. E. BRINCKMANN. Företalet är daterat 1908; tryckningsåret 1912. Den har sedermera efterföljts av andra; se närmare litteraturförteckningen sid. 262.

Allt fortfarande intager Brinckmann den märkliga historiska ställningen som den ende, vilken ägnat stadsbyggnadskonsten en verkligt ingående och omfattande undersökning. Redan detta ger honom en plats för sig. Men tyngre väger själva det utomordentligt stora värde hans vetenskapliga alstring innehåller. Brinckmann förenar kritisk skarpblick och grundlighet med en ytterligt förfinad, rent konstnärlig sensibilitet, som låter honom upptäcka och följa även de lättaste skiftningar hos de konstskapelser han behandlar, och i förening härmed ett psykologiskt sinne som förmår ställa dessa ofta nästan omärkliga små stildrag i förbindelse med de epokers livs- och konstuppfattning, varur de utgått, och därmed utvidga och fördjupa vår uppfattning av dem. Hans insats ligger därför kanske mindre på det rent historiska området — så säkert han än rör sig på det — än på det stil- och formanalytiska, där han är en mästare som få. — I motsats till Sitte är det hos Brinckmann de av denne försummade seklen, från 1500 till 1800; som han främst beundrar, och åt vilka han ägnat huvudparten av sina undersökningar. Detta innebär att det, i stadsbyggnadskonsten, är den av romaner: italienare och fransmän, införda och utvecklade förståndsklara, skarpt och säkert beräknande riktningen som för honom står som den högsta — icke medeltidens, särskilt i Tyskland till full blomma utvecklade, oklara om ock pittoreska stil.

*

Då denna bok nu utsändes kan det icke ske utan en förklaring och en ursäkt.

Den är skriven av en amatör, som varken praktiskt: i egenskap av utövande stadsbyggare, eller teoretiskt: på vetenskaplig väg, kommit i närmare beröring med sitt ämne. Icke heller ha förhållandena gjort det för honom möjligt att i verkligheten se mer ett fåtal av de i boken avbildade och analyserade arkitektoniska situationerna, och också det under längesedan förgångna år, då tanken på en publikation av den art som denna ej ens hägrade vid horisonten av hans föreställningsvärld.

De intryck som här tagit sig form äro alltså till betydande, ja övervägande del andrahandsintryck, och ha sin källa ej i den direkta verkligheten utan stamma ur studiet av böcker och bilder. Och det är ej blott den allmänna uppfattningen av de behandlade frågorna som bestämmas av andras åsikter, även i framställningens detaljer existerar en avhängighet av auktoriteter — främst av Brinckmann — som i ett vetenskapligt verk vore otänkbar men i ett arbete med anspråkslösare, om också vidare, syftning sådant som detta är — ärligt tillstådd — icke borde kunna väcka betänkligheter. I känslan av att här faktiskt stora kulturvärden stå på spel, och att en aktion måste inledas och inledas snabbt, har förf., lydande en order i sitt inre: frivilliga fram!, gått till uppgiften, efter fåfång väntan att någon annan, bättre skickad därtill, skulle göra det.

Nu några ord om bokens syfte och plan.

Alltså först vad den icke vill: den vill icke förmedla historisk kunskap. Utgående härifrån äro — även i bildtexterna, vilka vid sidan av de bilder vartill de ansluta sig utgöra bokens kärna — alla rent historiska sakuppgifter inskränkta till ett minimum, och tidsuppgifterna avsiktligt ytterst vagt hållna: ingen möjlighet skall erbjudas läsarens uppmärksamhet att bli hängande vid dem.

Vad den vill är att ge ett slags „övningar i betraktandet av konstverk“, arkitektoniska situationer — stadsbilder — av mer eller mindre sammansatt art, varvid dessa analyseras med hänsyn till sin konstnärliga uttrycksform. Den vill m. a. o. hos åskådaren-läsaren uppöva förmågan att intränga i det för en sådan stadsbild ur arkitektonisk formsynpunkt konstitutiva; den rena stämningssättityden gentemot ett stadsbyggnadsverk, som endast grundar sig på ett yligt allmänintryck, kan icke skänka någon djupare behållning. Vad boken åstundar är alltså att förhjälpa en större publik utöver männen av facket — arkitekter och konstforskare — att uppfatta och njuta av ett stadsbyggnadsparti eller en hel stadsgestaltning SOM ETT KONSTVERK. Dess syfte är utpräglad konstpedagogiskt.

Härav bestämmes planen. Boken vill i första rummet vara ett bildverk, en bilderbok. För en generation som filmen gått i blodet måste ett arbete över konst obetingat vara väl illustrerat. Valet som här givits mellan ett färre antal större och ett större antal mindre bilder har icke varit svårt. Dels för att i högre grad intressera och dels för att kunna ge en föylligare bildframställning av det rika ämnet har det senare alternativet valts,

och med sina över 360 illustrationer, låt vara mestadels små, men likväl för ändamålet fullt tillräckligt tydliga, är boken utan motstycke på sitt område och bör åtminstone som bildkodifikation kunna göra anspråk på ett visst värde.

Men förf. har i ytterligare ett annat avseende följt den fingervisning filmen ger: även de till bilderna anknutna texterna äro tillkomna under medveten påverkan av filmens teknik. Där sådana bildtexter tidigare använts ha, i regeln, endast rätt kortfattade upplysningar i dem meddelats, medan deras huvudändamål varit att öka det attraktionsvärde bilderna i sig själva äga. Här har ett försök gjorts att, ställvis, till bilderna föga formliga små miniatyrvhandlingar. Tanken är den att även en läsare som blott flyktigt bläddrar i boken därvid, av nyfikenhet, skall lockas att ögna också i bildtexterna och på så sätt, halvt utan att vara medveten därom, komma att tillägna sig åtminstone någon del av bokens väsentligaste innehåll.

Härav ger sig utan vidare en „bruksanvisning”. Börja med att betrakta bilderna och tag samtidigt del av tillhörande bildtexter! Först sedan boken på detta sätt genomgått kan det tillrådas en läsare att försöka sig på den inledande, sammanhängande uppsatsen. Denna är avsedd att ge ett slags ram till de intryck det föregående studiet efterlämnat. Men märk väl: uppsatsen kan icke „läsas” på vanligt sätt: endast om de däri rikligt inströdda bildhänvisningarna, för var gång, följas, finnes utsikt att erhålla någon behållning. — Den andra uppsatsen, om enhetlighetssträvanden i stadsbyggnadskonsten under 1600 och 1700 talen, är en rent historisk skiss.

* * *

Uppbringandet av bildmaterialet har icke varit någon lätt sak. Förf. har därvid haft förmånen att erhålla hjälp från många håll. Med stor älskvardhet har prefekten för arkitekturavdelningen vid Tekniska högskolan, professor Armas Lindgren, tillåtit mig att från avdelningens specialbibliotek och fotografiska arkiv disponera, dels böcker, dels en hel del fotografiskt material, medan Högskolans allmänna bibliotek välvilligt utlånat ett antal arbeten, vari lämpliga bilder ingått. Universitetsbiblioteket har beredvilligt givit mig tillstånd att reproducera Engels högintressanta akvarell framställande en vy av Åbo domkyrka före branden, sedd från dåvarande generalguvernörshusets fönster, bild. 124. Genom chefens för luftstridskrafterna, major A. Somersalos försorg, har jag haft förmånen att få reproducera de två opublicerade luftbilderna över det centrala Helsingfors, bild 320, 321, en förmån som jag mycket uppskattar. Amanuensen vid Nordiska museet i Stockholm, dr Arvid Bäckström, som på alla sätt, outtröttligt, sökt vara mig behjälplig och bl. a. givit mig anvisning på Ragnar Josephsons för mig obekanta förträffliga arbete Stadsbyggnadskonst i Stockholm (se litteraturförteckningen, sid. 264), ber jag särskilt få på det hjärtligaste tacka för anskaffandet av en fotografisk reproduktion av F. Tollins,

enligt uppgift aldrig tidigare i tryck återgivna, sällsynta litografi framställande utsikten av Norrbro och Gustaf Adolfs torg i Stockholm, bild 189. D:r B. har även haft vänligheten förmedla anskaffandet av fotografen G. Heurlins utomordentligt konstnärligt tagna vy över strömmen och slottet i Stockholm, bild 187, vilken fotografi herr Heurlin överlämnat som gåva, och för vilken jag ber honom emottaga mitt uppriktiga tack. Arkitekten Juhani Vikstedt har godhetsfullt ställt till mitt förfogande de intressanta bilder från det gamla Viborg som ingå på olika håll i boken. Helsingfors stads museum har beviljat mig förmånen att få förfoga över museets rika samlingar av fotografier från Helsingfors, varur jag utvalt bilderna från Senatstorget, 324—327, medan den ståtliga bilden av torget, 323, tagen en paraddag, ställts till mitt förfogande av fotografen H. Rosenberg. Genom stadsplanearkitekten i Helsingfors Birger Brunila har jag ur stadsplaneavdelningens samlingar fått låna bilden från Södra hamnen, bild 319; herr B. har dessutom gjort sig mödan att enkom för denna bok låta utföra planskissen av Senatstorget med angränsande stadspartier, bild 322, en handräckning varför jag är honom särskild tack skyldig.

Akademiska bokhandeln, som i hög grad underlättat mitt arbete med bildanskaffningen genom att med utomordentligt tillmötesgående tillåta mig att som lån få förfoga över all den litteratur jag för ändamålet kunde finna lämplig, ber jag emottaga uttrycken av min varma tacksamhet.

Kemigrafiska Aktiebolaget har nedlagt ett stort arbete på klichéerna och faktiskt i mera än ett fall, där originalen — till övervägande del reproduktioner, icke fotografiska eller andra original — varit oklara och suddiga, genom tålmodig och skicklig etsning i sina klichéer överträffat dessa. Jag tackar härmed klichéanstalten för dess osparade möda, som givit ett så förträffligt resultat.

Slutligen önskar jag till förlaget uttrycka min oförställda tacksamhet och glädje över det förtroendefulla intresse varmed man från första början omfattat mitt förslag beträffande bokens plan och anläggning, ett intresse som bl. a. tagit sig uttryck i tillåtelsen att i så stor omfattning som skett använda bilder. Då jag ytterligare tackar förlaget för den utsökta typografiska utstyrel man bestått arbetet, så månger sig i tillfredsställelsen över denna visserligen ett bekymmer: medvetandet att dess (textens) inre värde icke står i något rimligt förhållande till bokens fulländade yttre gestalt.

Kunna läsarna i gemen genom min bok förmås att med fördjupat intresse och stegrad värme omfatta stadsbyggnadskonsten, såväl den äldre, historiska, som den unga friska, vilken på allra senaste tid flerstädes begynt spira upp, är bokens huvudsyfte fyllt.

Min förhoppning är därutöver den att åtminstone en eller annan av dem skall av repliken frestas att stifta bekantskap med originalet: A. E. Brinckmanns remarkabla verk.

Pålastrarna, Lovisa, nov. 1922.

G. S—II.

2. Medeltida stadssilueett. Köln, våra dagar.

STADEN SOM SLUTEN SILUETT. STADEN SOM SLUTEN PLASTISK HELHET.

Det var under aspekten av en siluett den medeltida staden växte upp för köpmannens eller hantverkarsvennens blickar där de, den ena till häst, den andra till fots, långsamt närmade sig någon av dess portar, bild 27, 29, 30, 97; jämför även 176 och 198.

Då vi nu gå att behandla staden som konstverk ha även vi att till först uppmärksamma siluetten i dess egenskap av stadsbyggnadskonstnärligt uttrycksmodus.

3. Romansk stadssiluet. Tung, sluten helhetsverkan. Dom och borg som "stadskrona". Den starkt kuperade terrängens modellering framhävd och förstärkt genom höga byggnader på krönet och låga vid dess fot. Limburg a. d. Lahn. Den romanska domen uppsökte, instinktivt, höjden, där dess slutna, hela, mo-

numentalt verkande fasader mäktigast kunde göra sig gällande. Den gotiska domen däremot, med sina sönderfräta fasader, föredrog ett läge på den övriga bebyggelsens plan. Jämför bild 73.

Vi skola då genast finna, hurusom till och med inom de ytterligt snäva gränser siluetten erbjuder rika uttrycksmöjligheter stått gångna tiders stadsbyggare till buds. Liksom i de gamla myntens eller medaljernas relief en epoks kynne och egenart fått evighetens prägling, så har den genom tiderna växlande konstnärliga grundkänslan — som ingenting annat är än själva livskänslan — i stadssiluetten med osviklig säkerhet och skärpa uppdragit sina innersta önsknings diagram. Bild 2—9.

Till arten av den antika stadens siluett kunna vi sluta oss utgående närmast från de rekonstruktions-

4. Domkyrka som stadsbilden behärskan-
de »krona». Hög byggnad på
stadsküllens
krön, låga vid
dennas fot: ter-
rängens model-
lering betonas.
Det g:la Borgå.

försök som, med stöd av gjorda utgrävningar och hjälp av vår kännedom om den antika arkitekturen, i stor omfattning företagits. Det råder intet tvivel om att denna siluett, i likhet med den antika husbyggnadens, templets, var vilande till sin karaktär, utpräglät horisontalt betonad.

I Italien kvarlevde den antika grundkänslan längst och minst förändrad. Det innebär därför ingenting överraskande att i vissa italienska medeltidsstäders siluetter återfinna drag, som påminna om den grekiska och romerska antiken, bild 15.

Jämföra vi nu denna bild med bild 5 så faller genast en påtaglig olikhet i ögonen.

Den antika staden gav visserligen, med sina akropoler — borgkullar —, siluetten en mäktig stegring. Men denna kan dock icke fränkännas en viss enfor-

5. Köln; efter ett gammalt stick. Jämför bild 2. Medeltida stadssiluetten, spetslikt upplöst, elegant. Den senare medeltidens passion för torn kan säkert till avsevärd del förklaras ur förkärleken för en rik och livlig siluett. Att denna

medvetet odlades av stadsbyggarne, därom vittna mängden av bilder i vilka med synbar stolthet stadssiluetter återgivas.

mighet beroende på avsaknaden av kontrasterande vertikaler. Här tillförde den kristna kyrkan stadsbyggnadskonsten ett utomordentligt värdefullt tillskott i och med de tornbyggnader, till en början fristående klocktorn, kampaniler, bild 133, sedermera med själva kyrkobyggnaden förbundna sådana, bild 78, vilka under det 6—7 seklet begynte uppträda. Passionen för torn blev allt starkare och grep allt mera omkring sig för att slutligen, under gotiken, antaga rent frenetiska drag, bild 213. Måste de gotiska tornspirorna, till en början, fattas främst som sublima uttryck för epokens oändlighetslängtan, så far man väl knappast vilse om man, längre fram,

” att uppfatta och njuta av ett stads-
byggnadsparti eller en hel stadsgestaltning

Arkitekt Gustaf Strengell (1878–1937) var en av de
främsta tänkarna i Norden under 1900-talets
första decennier. Som lysande författare
med skarpt kritiskt öga
skrev han en fin serie med
Staden som konstverk (1922),
Hemmet som konstverk (1923)
och *Byggnaden som konstverk* (1928).
För medborgare av den unga republiken och
förvirrande moderniteten tolkade han
konsten att bygga, iakttaga och leva.

NTAMO 2024

ISBN 978-952-215-937-3